

ПЛАН ДІЙ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПОПУЛЯЦІЇ СОРОКОПУДА СІРОГО *LANIUS EXCUBITOR* L. В УКРАЇНІ

М.О. Тарасенко

План дій зі збереження популяції сорокопуда сірого *Lanius excubitor* L. в Україні. – Тарасенко М.О.

Сорокопуд сірий *Lanius excubitor* L., згідно критеріїв IUCN, входить до групи птахів зі статусом «Вразливий» та віднесений до категорії SPEC3, а на європейському рівні до категорії «Знижуючий чисельність». В минулому сорокопуд сірий був рідкісним, а місцями звичайним видом в межах ареалу поширення. Протягом другої половини XX століття намітилась тенденція до зниження чисельності та скорочення меж гніздового ареалу. Сьогодні, в низці країн Європи птах не зустрічається на гніздуванні. Протягом останніх трьох десятиліть намічена тенденція до зростання чисельності та розширення меж ареалу в Центральній та Східній Європі. Сорокопуд сірий включений до Червоної книги України (2009) зі статусом «Рідкісний вид». Гніздова популяція в Україні, станом на 2009 р. та оцінюється в 500-1000 пар.

Ключові слова: сорокопуд сірий, поширення та чисельність, чинники негативного впливу, заходи зі збереження виду.

Адреса: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Огієнка 61, Природничий факультет, E-mail: lanius@meta.ua

Plan of operating under maintenance population the Great Grey Shrike *Lanius excubitor* L. in Ukraine. - Tarasenko M. O.

The Great Grey Shrike *Lanius excubitor* L., in obedience to the criteria of IUCN, included in the group of birds with status "Vulnerable" and subsumed SPEC3, and at European level to the category "Reducing a quantity". In the past a shrike grey was rare, and placed by an ordinary kind within the limits of natural habitat of distribution. During the second half of XX century a tendency was set to the decline of quantity and reduction of limits of nest natural habitat. Today, in the row of countries of Europe a bird does not meet on nesting. During the last three decades the set tendency is to the increase of quantity and expansion of limits of natural habitat in Central and East Europe. Shrike the grey is included to the Red book of Ukraine (2009) with status the "Rare kind". Nest population is in Ukraine, by the state on 2009 and estimated in 500-1000 pair.

Keywords: the Great Grey Shrike, distribution and quantity, factors of negative influence, measures on maintenance.

Address: Ivan Ohienka Kamianets-Podilskyi National University, Ohienka, 61, Department of Biology, E-mail: lanius@meta.ua

Загальна інформація про вид в межах ареалу

Міжнародний охоронний статус виду

Сорокопуд сірий *Lanius excubitor* L., згідно критеріїв IUCN (International Union for Conservation of Nature), входить до групи птахів зі статусом «Вразливий» (Vulnerable) на європейському рівні (Tucker, Heath, 1994) та віднесений до категорії SPEC 3 (мешкає в Європі та за її межами, не має всесвітньої природоохоронної значимості та має несприятливий охоронний статус). Також сорокопуда сірого включено до II Додатку Бернської конвенції.

Поширення та чисельність популяції

Сорокопуд сірий належить до палеарктичних видів з широким ареалом та різноманітними екологічними умовами існування популяцій. Птах поширений в Північній Америці від Аляски до Лабрадору. В Євразії він поширений від атлантичного узбережжя на заході до басейнів Амгуеми та Анадиру в південно-східному напрямку (Панов, 2008).

Північна межа європейського гніздового ареалу сорокопуда сірого доходить до 69⁰-70⁰ пн. ш. в Швеції та на північному заході Росії. Південна межа поширення сорокопуда сірого охоплює середземноморське узбережжя, північ Італії та Балканського півострова, Панонську низовину, південні відроги Карпат – між Карпатами до долини Волги, східніше Каспійського моря проходить на південь до північного узбережжя Аравійського моря, на півострові Індостан – до південного схилу Гімалаїв. В Центральній та Східній Азії поширений до підніжжя Куньлуня, Алашаня, південно-східної частини пустелі Гобі. Між озером Байкал та узбережжям Охотського моря південні межі ареалу проходять через північну частину Вітімського плоскогір'я та Станового хребта. Птах поширений на Сокотрі, Сахаліні, Шикотані та Канарських островах (Степанян, 2003).

До XX століття птах був звичайним та місцями рідкісним гніздовим видом в більшості європейських країн. Помітне зниження чисельності виду в Європі відмічено в 50-60-х роках XX сторіччя. В окремих країнах Європи, з низьким рівнем сільськогосподарської трансформації ландшафтів та традиційними формами господарювання, з 80-х років XX століття намітилась стабілізація та незначний ріст чисельності (країни Скандинавії, Німеччина, Польща та ін.) (Lorek, 1995; Rothhaupt, 1995). Також в цей період відмічене зростання чисельності та розширення меж гніздового ареалу сорокопуда сірого в низці пострадянських країн, зокрема в Україні, Білорусії, Росії (Косенко, 2000; Полуда та ін., 2007; Немчинов, 2006).

Дані про сучасний стан гніздової популяції сорокопуда сірого в Європі наведено в таблиці 1 (за Rothhaupt, 1995, з доповненнями).

Таблиця/Table

Чисельність гніздової популяції сорокопуда сірого *Lanius excubitor* в країнах Європи / Quantity of nest population Great Grey Shrike *Lanius excubitor* in the countries of Europe

Країна	Чисельність популяції, в парах
Австрія	12-15
Бельгія	170
Білорусь	600-1200
Люксембург	50
Нідерланди	20
Німеччина	1200-1500
Польща	22000-25000
Україна	500-1000
Феноскандія та Росія	Близько 330 000
Франція	3000-3600
Чехія та Словаччина	1500-3000
Швейцарія	20

Загальна інформація про вид в Україні

Поширення та чисельність популяції

В Україні на гніздуванні сорокопуд сірий поширений по всій території Полісся, Передкарпатті, Закарпатті, Розточчі, Буковині, Поділлі, а також спорадично – в південній частині Лівобережного Лісостепу (Полуда та ін., 2007; Гаврись, 1993; Гащак, 2002; Gorban, Bokotei, 1995; Тарасенко, 2010).

До 80-х років XX сторіччя сорокопуд сірий був рідкісним гніздовим видом Полісся (Шарлемань, 1938), Передкарпаття (Страутман, 1963), Закарпаття (Кістяківський, 1950) та Буковини (Клитин, 1959). В останні десятиліття XX століття на території України відмічено зростання чисельності птаха та розширення гніздового ареалу (Полуда та ін., 2007). На сьогодні чисельність сорокопуда сірого в межах України становить 500-1000 гніздових пар (ЧКУ, 2009). Птах гніздиться в усіх природних зонах України, крім Степової України.

Біотопи

Гніздові біотопи сорокопуда сірого представлені екотонами, а саме дерево-чагарниковими угрупованнями, які оточені відкритим просторами. Птах гніздиться на узліссях, в заплавах річок з розрідженим чагарником, околицях населених пунктів селищного типу, в лісосмугах та лучно-чагарникових ценозах.

Гніздування

Сорокопуд сірий облаштовує гнізда як на хвойних так і на листопадних породах (сосні *Pinus* sp., смереці *Picea* sp., осокорі *Populus* sp., акації *Robinia pseudoacacia*, клені ясенелистому *Acer negundo*, шипшині *Rosa* sp. та ін.) на висоті 2,4-12 м. Інколи птахи формують дифузне поселення в 2-3 гніздових пари, з відстанню в 50-300 м між гніздами.

Відкладання яєць відбувається з другої половини березня до кінця першої декади квітня. В кладці 4-8 яєць. Пташенята з'являються в другій половині квітня, вилітають з гнізд наприкінці травня – на початку червня. В південно-західній частині ареалу, в випадку невдалого першого, птахи приступають до другого гніздування.

Для сорокопуда сірого характерний гніздовий консерватизм – птахи гніздяться в межах гніздової території протягом декількох років. В позагніздовий період самці з південно-західної частини ареалу залишаються на зимівлю в межах гніздових територій.

Живлення

Основою раціону сорокопуда сірого є безхребетні рядів *Coleoptera* та *Orthoptera*, мікромамалії та ящірки. Інколи в раціоні трапляються земноводні та птахи. Частка мікромамалії та птахів зростає в позагніздовий період. В раціоні переважають чисельні, легко досяжні види.

Чинники, які негативно впливають на стан популяції та біотопів

1. Трансформація гніздових біотопів

В результаті вирубування острівних лісів, прорідження лісосмуг, зведення чагарників, скорочується кількість потенційних місць гніздування сорокопуда сірого.

Статус впливу – високий.

2. Трансформація мисливських територій

Розорювання невідь, лучно-чагарникових ценозів, меліорація мочариськ та верхових боліт, призводить до скорочення площ мисливських територій та збіднення видового складу потенційної здобичі.

Статус впливу – високий.

3. Випалювання лучно-чагарникових ценозів

Початок гніздування сорокопуда сірого припадає на кінець березня – початок квітня. Саме в цей період здійснюється випалювання сухої трави в лісосмугах та лучно-чагарникових ценозах. Це призводить не лише до знищення гніздових біотопів, але й до безпосередньої загибелі кладки, внаслідок покидання гнізда птахами.

Статус впливу – високий.

4. Забруднення навколишнього середовища

Створення стихійних звалищ в околицях населених пунктів та рекреаційних зон призводить до зміни гніздового стереотипу, а саме використання птахами, в якості гніздового, матеріалу антропогенного походження. Використання птахами для вистилки лотка шпагату, синтипону та інших синтетичних волокон призводить до загибелі пташенят в гнізді, внаслідок заплутування в волокнах та асфіксії.

Статус впливу – високий.

5. Використання засобів хімічної боротьби зі шкідниками сільського господарства

Використання інсектицидів та родентицидів на площах сільськогосподарських культур призводить до накопичення отруйних речовин в організмах здобичі та, відповідно, отруєння й загибелі птахів.

Статус впливу – середній.

6. Розорення гнізд свійськими хижими тваринами

Під час гніздування птахів на околицях населених пунктів зростає рівень хижацтва з боку свійських хижих тварин, зокрема кішок.

Статус впливу – середній.

7. Розлякування птахів людиною під час гніздування

В умовах значної антропогенної перетвореності території сорокопуд сірий поселяється в агроландшафті, неподалік від населених пунктів, в межах рекреаційних зон. Такі умови підвищують рівень турбування з боку людини під час сільськогосподарських робіт, випасу худоби та відпочинку, що призводить до покидання птахами гнізд та руйнування кладок хижакками.

Статус впливу – середній.

8. Загибель птахів на автошляхах

Значна частка гнізд сорокопуда сірого розміщується в пришляхових лісосмугах. Під час годівлі пташенят, птахи здійснюють прольоти через автостради в напрямку мисливських територій та в зворотному напрямку, до гнізда. Такі переміщення можуть призвести до зіткнення птахів з автотранспортом та їх загибелі. Хоча випадки таких зіткнень невідомі, цей фактор, в окремих випадках становить небезпеку для виду.

Статус впливу – середній.

Заходи, які необхідно вжити для збереження виду

1. Збереження структури гніздових та мисливських територій в умовах антропогенних ландшафтів

1.1. Сприяння підготовці рекомендацій з ведення збалансованого лісового та сільського господарств з урахуванням питань збереження виду

Охорона сорокопуда сірого пов'язана зі збереженням острівних лісів, лісосмуг з розвинутою дерево-чагарниковою рослинністю, лучно-чагарникових ділянок, яким птах віддає перевагу під час гніздування. Необхідно сприяти раціональному використанню лісових запасів, здійснювати не суцільні, а санітарні рубки. Лісовідновлення слід здійснювати з використанням традиційних деревних та чагарникових порід.

Пріоритет: високий.

Термін впровадження: найближчий час.

1.2. Збереження мисливських угідь в межах сільськогосподарських ландшафтів

Заборона розорювання схилів, невідь, пустищ, залишків сільськогосподарських комунікацій колективних господарств (МТС, будинків колгоспника, літніх тваринницьких таборів), меліорації мочариськ та верхових боліт, вирубки дерево-чагарникової рослинності вздовж існуючих меліоративних каналів, збереження перелогів та межових смуг між полями.

Пріоритет: високий.

Термін впровадження: найближчий час.

1.3. Заборона випалювання сухого трав'яного покриву

Суворі заборона випалювання сухого трав'яного покриву в осінній та весняний періоди на полях, в лісосмугах та лучно-чагарникових ділянках.

Пріоритет: високий.

Термін впровадження: поточний.

1.4. Збереження традиційних форм господарювання

Використання лучно-чагарникових ценозів шляхом їх залучення в якості пасовищ для ВРХ (велика рогата худоба) приватних господарств. Випасання ВРХ з незначним навантаженням на пасовища дає можливість зберегти структуру ценозів, а саме – попереджає заростання суцільним чагарником та забур'янення території.

Пріоритет: високий.

Термін впровадження: поточний.

2. Пом'якшення антропогенного пресу на гніздові біотопи та птахів під час гніздування.

2.1. Ліквідація стихійних звалищ та попередження виникнення нових

Ліквідація стихійних звалищ, облаштування рекреаційних зон сміттєвими контейнерами, накладання адміністративних протоколів на фізичні особи, суб'єкти господарської діяльності та адміністрації населених пунктів, в межах яких здійснюється засмічення території.

Пріоритет: високий.

Термін впровадження: поточний.

2.2. Обмеження використання отрутохімікатів на сільськогосподарських площах, які межують з гніздовими та мисливськими територіями сорокопуда сірого

На територіях з дифузними поселеннями сорокопуда сірого обмежити використання отрутохімікатів.

Пріоритет: високий.

Термін впровадження: найближчий час.

2.3. Обмеження господарської діяльності та рекреації в місцях гніздівлі сорокопуда сірого протягом березня-травня

Заборона облаштування тимчасових польових таборів відпочинку в місцях гніздування сорокопуда сірого.

Пріоритет: середній.

Термін впровадження: найближчий час.

2.4. Обмеження швидкості руху транспортних засобів у місцях дифузних поселень сорокопуда сірого в гніздовий період

Встановлення дорожніх знаків з обмеженням швидкості руху транспортних засобів.

Пріоритет: середній.

Термін впровадження: найближчий час.

2.5. Підкормка птахів на місцях зимівлі

Частина птахів залишається на зимівлі в межах України. Також на територію України здійснюють міграцію представники північноєвропейської популяції. Підкормка птахів в суворі сніжні зими дозволить знизити рівень смертності серед птахів, особливо молодих.

Пріоритет: середній.

Термін впровадження: найближчий час.

3. Вивчення та моніторинг стану популяцій та біотопів

3.1. Сприяння організації та проведенню моніторингу стану популяції

Встановити характер поширення та розмір гніздової популяції сорокопуда сірого, контроль за успішністю розмноження та визначення факторів, що негативно впливають на чисельність виду.

Пріоритет: високий.

Термін впровадження: поточний.

3.2. Сприяння організації та проведенню інвентаризації місць гніздування виду

Необхідно провести інвентаризацію місць гніздування сорокопуда сірого, із залученням школярів старшої школи та студентів природничих спеціальностей. Така інформація має містити дані про місце знаходження гнізда, детальний опис біотопів, перелік існуючих негативних та сприятливих факторів.

Пріоритет: високий.

Термін впровадження: поточний.

3.3. Сприяння вивченню екології та біології виду на регіональному рівні з метою внесення доповнень в існуючий план дій з його збереження

Встановлення специфічних умов гніздування та живлення сорокопуда сірого, його синантропізації, дають можливість визначити низку негативних факторів, як природного, так й антропогенного походження з метою подальшого усунення їх дії. Охорона місць гніздування сорокопуда сірого ускладнюється активним процесом синантропізації виду. Птах заселяє сільськогосподарські ландшафти й встановлення умов гніздування та живлення, успішності його гніздування, дає можливість визначити шляхи охорони на територіях зі значним антропогенним тиском.

Пріоритет: високий.

Термін впровадження: поточний.

3.4. Інвентаризація місць зимівлі виду та встановлення підвидової належності

Інвентаризація місць зимівлі дає змогу визначити ключові території для виду в позагніздовий період, просторову, соціальну та підвидову структуру, а також гніздовий консерватизм, у випадку коли зимові території знаходяться неподалік, або ж в межах гніздових.

Пріоритет: високий.

Термін впровадження: поточний.

4. Формування позитивної громадської думки

Організація та проведення громадських акцій з залученням молоді дає можливість підняти рівень екологічної свідомості підростаючого покоління, сформувати шанобливе ставлення до оточуючого природного середовища. Такі акції слід проводити шляхом формування зацікавленості молоді

особливостями поведінки, гніздування, полювання виду та залучення до природоохоронної діяльності, спрямованої на об'єкт в межах власного населеного пункту та його околиць.

Пріоритет: критичний.

Термін впровадження: найближчий час.

Висновки

Здійснення охорони рідкісних та зникаючих видів, зокрема сорокопуда сірого, в умовах антропогенного ландшафту вимагає комплексного підходу, спрямованого на збереження структури гніздових та мисливських територій, шляхом, переважно, збереження традиційних форм господарювання.

- Гаврись Г.Г., Клестов Н.Л. Дополнительные сведения о распространении краснокнижных видов птиц на Левобережье Украины / Матеріали конференції «Території, що важливі для збереження птахів в Україні – ІВА програма». – Київ, 1996. – С. 74-79.
- Гашак С.П. Нотатки про деяких рідкісних птахів з території Чорнобильської зони відчуження / Беркут. – 2002. – №11 (2). – С. 141-147.
- Кістяківський О.Б. Птахи Закарпатської області / Труды Института зоологии. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1950. – №4. – С. 3-77.
- Косенко С.М., Лозов Б.Ю. Гнездование серого сорокопуга в Неруссо-Деснянском междуречье / Редкие виды птиц Нечерноземного центра России : материалы совещания «Редкие птицы центра Европейской части России». – Москва, 1998. – С. 220-221.
- Клитин А.Н. Птицы Советской Буковины. Животный мир Советской Буковины. – Черновцы: Изд-во Черновицкого ун-та, – Т. 2., 1959. – С. 67-133.
- Панов Е.Н. Сорокопугы (семейство Laniidae) мировой фауны. Экология, поведение, эволюция. – М.: Товарищество научных изданий КМК, 2008. – 650 с.
- Полуда А.М., Гаврись Г.Г., Давиденко И.В. Распространение и численность серого сорокопуга, *Lanius excubitor* (Aves, Passeriformes), в Украине / Вестн. зоологии. – 2007. – №41 (4). – С. 369-375.
- Микитюк О. ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. – К.: СофтАРТ, 1999. – 324 с.
- Національні плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. – Київ: СофтАрт, 2000. – 205 с.
- Немчинов М. Ю. Экологические особенности серого сорокопуга (*Lanius excubitor* L., 1758) в Беларуси / Сборник работ 61-й научной конференции студентов и аспирантов Белгосуниверситета. – Минск, 2004. – С. 34-37.
- Степанян Л. С. Конспект орнитологической фауны России и сопредельных территорий (в границах СССР как исторической области). – М. : Академкнига, 2003. – 808 с.
- Страутман Ф.И. Птицы западных областей УССР. – Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1963. – Т.2. – С. 98-104.
- Тарасенко М.О. Особливості гніздування сорокопуда сірого *Lanius excubitor* в агроландшафтах Західного Поділля / Подільський природничий вісник. – Випуск 1. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 153-162.
- Червона книга України. Тваринний світ. За ред. І.А. Акімова. – К.: Глобалкнсалтинг, 2009. – С. 477.
- Шарлемань М.В. Птахи УРСР. (Матеріали до фауни). – Київ, 1938. – С. 128-131.
- Gorban I. Distribution of Laniidae in Western Ukraine, and breeding biology of *Lanius collurio* / Proc. of Western Foundation of Vertebrate Zoology. – 1995. – №6. (1). – P. 70-71.
- Lorek G. Breeding status of the Great Grey Shrike (*Lanius excubitor*) in Poland / Proc. of Western Foundation of Vertebrate Zoology. – 1995. – №6. (1). – P. 98-105.
- Rothhaupt G. Current status and habitat of the Great Grey Shrike in Germany / Proc. of Western Foundation of Vertebrate Zoology. – 1995. – №6. (1). – P. 122-127.
- Tucker G.M., Heath M.F. Birds in Europe: their conservation status. – 1994. – Cambridge, UK. : BirdLife International (BirdLife Conservation Series №3).